

Nyt fra Sprognævnet

1995/3 · september

Kære læser

Sprognævnet bliver ret tit spurgt om tegnsætningen efter brevindledninger som fx *Kære Peter Hansen* eller *Kære Peter*. Problemet er hvilket tegn man skal sætte – udråbstegn, punktum, komma eller kolon – hvis man overhovedet skal sætte noget tegn.

Vi anbefaler at man i mere neutrale breve, fx i erhvervskorrespondance og i breve fra myndigheder til borgere, ikke bruger noget tegn efter indledningslinjen med *Kære* + navn eller lignende. Det er også den praksis vi selv følger i de forholdsvis få breve hvor vi skriver *Kære* til modtageren.

Vi gør dog samtidig opmærksom på at man efter Retskrivningsordbogen (§ 60.2, s. 600) også kan bruge udråbstegn i indledninger til breve. Om brugen

af punktum henviser vi til ordbogens § 41.2 (s. 573), der giver den regel at man normalt ikke sætter punktum efter tekstdele der står alene i en linje, »idet linjebryddet fungerer som tegn« i den slags tilfælde. Retskrivningsordbogens regler for komma og kolon indeholder ikke anvisninger der begrundrer brugen af disse to tegn efter brevindledninger.

Af den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som ventes udsendt i foråret 1996, vil det ligeledes – men lidt tydeligere – komme til at fremgå at der er valgfrihed mellem ingenting og udråbstegn efter *Kære* ..., og at man ikke kan bruge punktum her. At Sprognævnet tilråder ingenting frem for udråbstegnet vil dog ikke komme til at fremgå af Retskrivningsordbogen, idet nævnets arbejdsudvalg mener at spørgsmålet om tegnbruken efter tiltale i breve ligger uden for det område som Retskrivningsordbogen skal normere for.

Spørgsmålet om tegnsætningen efter indledningen til breve er i øvrigt behandlet indgående af en af Sprognævnets tidligere formænd, professor, dr.phil. Poul Lindegård Hjorth i artiklen »Kære Ulf! Om interpunktion efter indledende tiltale i breve« (*Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift til Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund 1994, s. 309-316). Vi mener at artiklen også har interesse for læserne af *Nyt fra Sprognævnet*, og har derfor bedt forfatteren om tilladelse til at bringe den i en let forkortet og bearbejdet version her i bladet. Artiklen er trykt i de følgende spalter.

HGJ

Kære Ulf! Om tegnsætning efter indledende tiltale i breve

Af Poul Lindegård Hjorth

Problemet er dette: man begynder sit brev med en tiltale, *Kære Ulf*, fx – og hvilket tegn skal man så bruge derefter, om overhovedet noget?

Spørgsmålet har næsten kun interesse i relation til genren privatbreve, en genre, der unægtelig dyrkes mindre nu, end før telefonen fik sin store udbredelse. Og sandt at sige er der jo ikke tale om et af livets vigtigste problemer; men ganske som i andre af de tvivlstilfælde, der befinder sig i den grå zone mellem sprogrigtighedsspørgsmål og etikettespørgsmål, kan usikkerheden være irriterende nok: der er flere muligheder, ingen af dem er neutrale, sprogbrugeren tvinges til at bekende kulør.

Hvad skal han stille op?

De ellers så fyldige retskrivningsregler i den nugældende danske retskrivningsordbog (fra 1986) ofrer ikke mange ord på spørgsmålet. Det hedder heri (s. 600): »Udråbstegn kan bruges i tiltale, bl.a. i indledningen til breve«. Som det ses: en tilladelse, ikke et påbud; og der siges intet om, hvad man ellers kan bruge. Trods fåmæltigheden giver retskrivningsordbogen af 1986 dog mere eksplicit oplysning på dette punkt end nogen af dens forgængere. Den retskrivningsvejledning, der siden 1918 har været en obligatorisk bestanddel af den autoriserede retskrivningsordbog, omtalte ikke direkte brugen i breve, men

holdt sig, for så vidt angik anvendelsen i tiltale, i perioden 1918-55 til at notere, at udråbstegn »Undertiden [sættes] efter Navneord, som betegner den, der tiltales«; og i perioden 1955-86 blev brugen i tiltale end ikke nævnt.

I deres gode Håndbog i Nudansk viderebringer Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen naturligvis loyalt retskrivningsreglernes tilladelse til at bruge udråbstegn efter brevets indledende tiltale, men de tilføjer, at der normalt slet ikke er grund til at bruge noget tegn, bortset fra lineskiftet (2. udg., 1991, s. 494). Tegnløshed er da en mulighed, dog ikke på langt nær så almindelig som udråbstegnet; og derudover har der bestået og består der adskillige andre muligheder, således som det forhåbentlig nogenlunde dækkende vil fremgå af den følgende oversigt.

Stikprøver i brevudgaver

Det er en temmelig uoverkommelig opgave at gennemgå et repræsentativt udvalg af de mange privatbreve, der opbevares i biblioteker og arkiver. I stedet må man da nøje sig med stikprøver i brevudgaver, vel at mærke de tekstmæssigt pålidelige. Man må være belavet på skuffelser: nogle af dem udelader simpelt hen den indledende tiltale. Og når det gælder overleveringens ældste lag – privatbreve fra det 16. og 17. århundrede –, skyldes tegnsætningen meget ofte en alt for hjælpsom udgiver, hvorfor det er sikrest her kun at bygge på breve, der foreligger i fotografisk gengivelse (faksimile). Generelt gælder det, at der må ses bort fra breve, der kun er bevaret i afskrift eller i en tidligere trykt udgave

af en nu forsvunden original, eftersom den slags kilder ikke med sikkerhed tør antages at respektere den pågældende brevskrivers tegnsætning. I øvrigt må det specielt med henblik på nyere tid understreges, at udgivne breve ikke nødvendigvis belyser almen praksis: det er overvejende sandsynligt, at de kulturpersonligheder, hvis breve en eftertid har anset for værdige til udgivelse, har været mere frigjorte i henseende til (også) tegnsætningskonventioner end den overvejende majoritet af deres samtidige; man må derfor indskrænke sig til at konstatere, at deres breve dokumenterer faktisk forekommende muligheder, men ikke siger noget om disses relative udbredelse.

Privatbreve fra det 16. århundrede begynder oftest med en hilsen, ikke med tiltalen. Det er dog ikke ualmindeligt, at de begynder med tiltalen, men den følges aldrig af liniebrud og markeres normalt heller ikke ved nogen form for tegnsætning.

Komma og liniebrud

De tidligste eksempler på skilletegn efter tiltalen har jeg fundet i breve fra omkring 1600. Skilletegnet er et komma, og det følges ikke af liniebrud. Denne praksis kan illustreres af den forelskede Christian IV's brev af 24.8.1615 til den unge Kirsten Munk: *Hiertenss allerkeriste hierte, gud ij himmelen spaare och beuaare dig lenge och well ...*

I løbet af det 17. århundrede bliver det almindeligt, at tiltalen ud over komma også følges af liniebrud. Denne praksis kan fx iagttages i breve fra Thomas Kingo (1634-1703), såvel i breve til

kongen: *Allernaadigste Herre og Konge,/ effter Eders Maytt. Naadigste befalning har Ieg ...*, som i breve til en god ven: *Høyædle h. KandselliRaad, / hiertens hulde og ærligste Ven i denne Verden, / Jeg fik en gnieragtig skrivelse fra Mule ...* I disse citater har jeg angivet liniebrud ved /. Det er ikke tilfældet her-efter, idet liniebrud fra nu af er hovedreglen.

Udråbstegn

Udråbstegn synes endnu omkring 1700 ikke at have været på tale som tiltalemarkør i brevindledning. Selve tegnet er eftermiddelalderligt og nåede til Norden mod slutningen af det 16. århundrede. Det omtales af flere af de tidlige danske grammatikere, men ikke i den her aktuelle funktion. Erik Pontoppidan benævner det i sin *Grammatica Danica* (1668) *Signum admirationis & exclamationis* ('forundrings- og udråbstegn'), i sin afsluttende oversigt med forslag til danske betegnelser *Forundrings tegn*. Samme fordanskning bruges af Peder Syv (1685), mens den af P. Schulz (1724) udbygges til *Forundrings-Yndske- og Klagemaals-Puncten*. Heller ikke Jens Pedersen Høysgaards grundige gennemgang af tegnsætningen (1747) rummer nogen antydning af brugen i brevindledning: *Signum interjectionis* ('udråbstegn'), som han kalder det, bruges efter »et ønske, en forundring og deslige«; »imellem en *Vocativus* ('tiltaleform') og andre ord« vil han bruge komma. Den første mig bekendte omtale af *Udraabstegnet* eller, som det her også kaldes, *Exklamasiønstegnet* i »vokative Ordføjninger« er C.F. Dichmans mor-

somme – ikke mindst festligt eksemplificerede – behandling af tegnsætningen i hans Forsøg til en dansk Sproglære (1800); flere af hans eksempler på sådanne vokative ordføjninger (s. 476) ville uden videre passe i brevindledninger, men han siger ikke udtrykkeligt, at han har denne brug i tankerne.

Imidlertid havde udråbstegnet allerede før Høysgaards omtale af det holdt sit indtog i brevindledninger. Det er således tilfældet i nogle breve fra Ambrosius Stub (1705-58), hvoraf det ældste stammer fra 1740: *Deres Excellence Høy-ædle og Velbaarne Hr: General Lieutenant!* Og når det nu først var lanceret i denne funktion, kan det ikke undre, at det benyttes af Johannes Ewald (1743-81), der var storforbruger af ekspressive tegn, således som det bl.a. kommer til udtryk ved, at han i hovedparten af de bevarede breve forsyner den indledende tiltale med både udråbstegn og tankestreg: *Min Spendrup!* –, eller: *Høy-Velbaarne Herr Kammer-Herre!* –, men dog også: *Hjertelskte Moder!*

Hvor udbredt brugen af udråbstegn i brevindledning nåede at blive i løbet af det 18. århundrede, har jeg ikke noget sikkert grundlag for at udtale mig om. Det er dog mit bestemte indtryk, at det ikke blot fik fodfæste, men også betydelig udbredelse. Og når det gælder tiden fra omkring 1800, er der ikke tvivl om, at udråbstegnet er det dominerende tegn i brevindledning, men i konkurrence med andre.

Dominansen behøver ikke nogen detaljeret påvisning. Det kan være tilstrækkeligt at gøre rede for resultatet af en botanisering i nogle velkendte og til-

lidvækkende nyere brevudgaver, valgt lidt på må og få, men til gengæld gennemgået ret grundigt. De kulturpersonligheder, overvejende digtere, der har været anledningen til, at der blev foranstaltet en brevudgave, er alle repræsenteret med så mange originalbreve, at deres praksis i brevindledning kan bestemmes med stor sikkerhed, og det samme gælder en hel del af de mange, der har skrevet til dem. Det kan således fastslås, at fx de følgende udelukkende eller så godt som udelukkende bruger udråbstegn i brevindledning: Poul Martin Møller (1794-1838), Chr. Winther (1796-1876), H.C. Andersen (1805-75), biskoppen og politikeren D.G. Monrad (1811-87), kritikeren og religionshistorikeren H.S. Vodskov (1846-1910), J.P. Jacobsen (1847-85), sprogforskeren P.K. Thorsen (1851-1920), der en tid lang redigerede retskrivningsordbogen, Viggo Stuckenberg (1863-1905), seminarieforstanderen og undervisningsministeren Jens Byskov (1867-1955) og Martin Andersen Nexø (1869-1954).

En pudsig bekræftelse på udråbstegnets generelle dominans i brevindledning kan man få, hvis man vender sig til et helt andet hjørne af litteraturen: I 1879 udgav forlæggeren og skillingsviseproducenten Julius Strandberg (1834-1903) en meget nyttig Brevbog for Elskende, der blev en af hans mange store salgssucces'er. I denne bogs væld af opskrifter på frierebreve, kærestebreve, afslag på frierier, bebrejdelser mellem forlovede, ophævelser af forlovelser osv. følges brevets indledende tiltale så godt som ufravigeligt af udråbstegn: *Kjære Trine!, Min Herre!, Min inderlig elskede*

Ingeborg!, Dyrebare Olga!; kun ganske få høfligt distante henvendelser og isende afslags- eller opsigelsesbreve er i stedet udstyret med punktum efter tiltalen.

Endnu en bekræftelse udgør en håndbog for lærere, Modersmaalets Sprog-lære (1893) af skoleinspektør Matz Matzen (1830-1907). Det interessante i denne forbindelse er, at han ikke blot omtaler brugen af udråbstegn i brevindledning, men gør det med en formulering, der i sammenhængen kun kan opfattes som en vejledning i den rette tegnsætning: »Udraabstegn bruges efter den første Tiltale i et Brev, hvor denne ikke er et Led af den paafølgende Sætning ..« (s. 143).

Udråbstegn, punktum og ingenting

Men, som sagt, der var (og er) andre muligheder. Næst efter udråbstegn var punktum nok den almindeligste løsning (og er det måske stadig). Af det 19. århundredes store brevskrivere benytter Holger Drachmann (1846-1908) næsten konsekvent punktum, men han kan dog, i al fald i den senere del af sit liv, under ellers lige omstændigheder også bruge udråbstegn og en sjælden gang ingenting. Med Sophus Claussen (1865-1931) kunne det se ud til at forholde sig omvendt: først helt overvejende udråbstegn, senere hyppigt punktum, i enkelte tilfælde ingenting. Og som det er med Claussen, er det åbenbart med mange af de andre brevskrivere: de har ikke en gang for alle lagt sig fast på en bestemt praksis, men kan veksle mellem forskellige løsninger. For nogle af dem synes der at være tale om kronologiske for-

skydninger. Georg Brandes (1842-1927) bruger fx i sine breve til forældrene 1859-71 næsten undtagelsesløst udråbstegn, men i senere år kan han i stedet bruge punktum eller måske oftere ingenting. Om andre gælder, at de på et og samme tidspunkt betjener sig af forskellige muligheder; det kunne se ud til at være tilfældet med forfatteren Karl Gjellerup (1857-1919) og litteraturprofessoren Vilhelm Andersen (1864-1953).

De tre nu nævnte muligheder – udråbstegn, punktum, ingenting – er, uden tvivl om udråbstegnets førerposition og antagelig i denne rækkefølge, de stærkest repræsenterede i mit materiale fra det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede.

Andre kan findes. Det er ikke rådeligt at udtale sig om, hvor stor tilslutning de hver for sig kan mønstre, så jeg nøjes med at registrere deres forekomst.

Komma

Givetvis uden forbindelse med den ældre tradition er den brug af komma, som sporadisk optræder i sidste århundrede og nu har nået en vis udbredelse. I breve fra kritikeren Clemens Petersen (1834-1918) afprøves adskillige løsninger, med udråbstegn, punktum og ingenting som de almindeligste, men komma forekommer også, snart fulgt af liniebrud og stort bogstav i første ord derefter, snart uden efterfølgende liniebrud og i så fald med lille bogstav i det følgende ord. Forfatteren, redaktør Vilhelm Topsøe (1840-81) kan bruge punktum, men foretrækker vist komma med efterfølgende liniebrud og (uden klar fordeling) snart stort bogstav, snart lille

bogstav derefter. Historikeren, rigsarkivar A.D. Jørgensen (1840-97) bruger oftest punktum, sjældnere udråbstegn og nu og da komma (fulgt af liniebrud og stort bogstav). Af andre, der kan slumpe til at bruge komma, skønt de normalt foretrækker et eller flere af de mere benyttede tegn, kan nævnes forlæggeren Fr. V. Hegel (1817-87) og forfatteren Sophus Schandorph (1836-1901). Og kritikeren Sven Lange (1868-1930) har mod til at bruge både komma og tankestreg på en gang (med liniebrud og lille bogstav).

Tankestreg

Sprogforskeren Karl Verner (1846-96) nærede udpræget forkærlighed for tankestreg efter tiltalen, men han kunne også bruge udråbstegn eller ingenting, sjældnere punktum, og alle muligheder kunne komme på tale både i mere formelle og i helt uformelle breve; de tre først nævnte gennemspilles således ved *Højst agtede og kære hr. professor*, alle fire ved *Kære fader*. Tankestreg hørte også til de muligheder, Vilhelm Andersen disponerede over, åbenbart således, at tegnet ikke følges af liniebrud.

Kolon

Der består endnu en mulighed, men den er nyere. Her kan den belyses af en i 1968 offentliggjort brevveksling mellem de senere professorer Aage Henriksen (f. 1921) og Erik Hansen (f. 1931). Aage Henriksen bruger en allerede omtalt løsning, komma (– liniebrud – lille bogstav), mens Erik Hansen benytter den fra amerikansk tradition velkendte mulighed kolon. Også andre højst agtværdige brevskrivere bruger nu om stunder

kolon, men tilhængerskaren er vist ret begrænset.

Hermed er oversigten nået til vejs ende. Den har, når hensyn tages ikke bare til disponible tegn, men også til disses valgfrie forbindelse med liniebrud eller ikke liniebrud og med stort eller lille bogstav i følgende ord, demonstreret en mulighederes mangfoldighed, som man alt efter temperament kan betegne som velsignet eller det modsatte.

Det mindst ringe

Kedeligt nok er ingen af de her opregnede muligheder helt god.

Til udråbstegnet knytter sig først og fremmest den skavank, at det simpelt hen er for kraftigt et tegn. Skønt der er slidt stærkt på det i den aktuelle anvendelse, er dets meget pågående stilistiske effekt ikke slidt af. Vel lader der sig tænke situationer, hvor der er følelsesmæssig dækning for det (*Min inderligt elskede Alvilda!*), men i normalt tilfælde som *Kære hr. Jensen!* er følelsesindegheden så beskeden, at udråbstegnet nærmest virker utroværdigt.

Også til tankestregen knytter der sig en uhensigtsmæssig stilistisk ladning. Efter omstændighederne betegner tankestregen vel en pause, navnlig en anelsesfuld pause, og det er der ikke brug for her. Eller også lægger den op til noget, der er uventet eller overraskende i forhold til noget foregående; men det foregående er jo altså blot tiltaleordene, så der fremkommer en falsk dramatisk effekt.

Kolon belastes nok først og fremmest af, at det (endnu) er uvant at se det som tiltalemarkør. Normalt bruges det jo

foran citater, forklaringer, eksemplificeringer eller specificeringer, og noget sådant er der ikke tale om her. Stilistisk set tynges det i anvendelse efter tiltale muligvis af en art Nu skal I bare høre-effekt, der kan forekomme lidt barnlig eller overspillet forventningsskabende.

Komma strider, navnlig når det følges af (liniebrud og) stort bogstav, mod en indgroet forestilling om, at der ikke skal begyndes med stort efter komma. Det er fremgået, at det som tiltalemarkør har gammel hjemmel i dansk, men det er der næppe nogen, der tænker på. Rent ud sagt har det i dag et uafvaskeligt præg af angломant lapseri.

De mindst ringe muligheder er formodentlig punktum og ingenting. Mod punktum kan dog indvendes, at det ikke forekommer velegnet til at markere tiltalefunktionen. Mod tegnløshed taler, at der er tradition for, at en afsluttet ytring skal ende med et tegn (men den tradition gælder normalt ikke andre tekstdele i brevhovedet, såsom angivelse af sted og dato); og tiltalefunktionen markeres ikke udtrykkeligt, men det kan naturligvis hævdes, at den klart nok fremgår af placeringen og liniebruddet.

Summen af disse knappologiske betragtninger kunne være, at situationen på sin vis minder om det dilemma, som Kjeld Abell har indfanget i moderens replik i Anna Sophie Hedvig: Når du nu véd, at alting irriterer din far, hvorfor gør du det så?

Poul Lindegård Hjorth (f. 1927) er tidligere professor i nordiske sprog ved Københavns Universitet, medlem af Sprognævnet 1964-84 (formand 1966-73).

Nye kommaregler i 1996

Med den nye udgave af *Retskrivningsordbogen*, som Sprognævnet udsender i 1996, bliver kommareglerne ændret. Ændringerne har i de seneste måneder været omtalt en del i medierne, og vi har fået flere spørgsmål om indholdet af de nye regler. Her i artiklen giver vi en kort orientering om de nye kommaregler. Man kan få grundigere besked i Sprognævnets kommadebatbog, *Komma – hvornår og hvorfor?* (Dansk Lærerforening, 1993, 217 s.; Dansk Sprognævnets skrifter 20).

Det nye system anbefales

Ændringen i kommareglerne kommer til at bestå i at der ved siden af det traditionelle *grammatiske komma* bliver indført et nyt kommasystem, nemlig det system der i de sidste par år har været kendt under navnet *enhedskommaet*. Samtidig udgår reglerne for *pausekomma* af de officielle retskrivningsregler.

Også efter den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* vil der altså være to korrekte kommasystemer i dansk. Men som noget nyt vil det ene system være anbefalet frem for det andet. Det anbefalede system bliver *det nye komma* (enhedskommaet), men de der ønsker at sætte *traditionelt komma* (grammatisk komma), kan fortsat gøre det.

Ikke komma foran ledsætninger – men efter

Det nye komma kan kort karakteriseres som et system hvor kommaerne – ligesom i det traditionelle system – sættes efter faste grammatiske regler, men hvor der – ligesom i det nuværende pausekommasystem – sættes færre kommaer end i det traditionelle system.

Forskellen viser sig ved kommateringen i forbindelse med ledsætninger (bisætninger): Efter det traditionelle system skal der komma både foran og efter ledsætninger. Men efter det nye system skal der normalt kun komma efter ledsætninger:

Nyt komma

Vi bemærkede at svalerne fløj lavt. Hun spurgte om han kendte vejen. De beboere som har betalt for meget, får pengene tilbage til den første. Skønt man siger det bliver regnvej, tror jeg nu at det holder tørvej.

Traditionelt komma

Vi bemærkede, at svalerne fløj lavt. Hun spurgte, om han kendte vejen. De beboere, som har betalt for meget, får pengene tilbage til den første. Skønt man siger, det bliver regnvej, tror jeg nu, at det holder tørvej.

Ellers samme regler

Bortset fra ledsætningskommaet er reglerne for det nye komma og det traditionelle komma de samme. Også efter de nye regler skal der fx sættes komma mellem helsætninger, omkring appositioner, i opremsninger og foran *men*. Se i øvrigt nærmere i den korte version af de nye kommaregler overfor. HGJ

Nyt komma (enhedskomma) – kort version

Et komma har sjældent afgørende betydning for forståelsen, men kan dog være en støtte for læseren. Kommareglerne skal ikke opfattes som ufravigelige påbud, men som anbefalinger som det normalt er fornuftigt at følge.

1. Sæt komma mellem helsætninger:

Vinden pøb, og tordenen rullede.

Det kan være farligt, for når der er pålandsvind, slår bølgerner op over molen.

2. Sæt komma i opremsninger, dvs. hvor der kunne have stået et og, et men eller et eller:

Han købte kartofler, gulerødder og blomkål.

Jeg skal enten til Paris, London eller Berlin.

en lille, arrig foxterrier ('en foxterrier der er lille og arrig'; men: en lille ruhåret foxterrier 'en ruhåret foxterrier der er lille').

3. Sæt komma ved forklarende og præciserende tilføjelser:

Jeg tror vi får regn, bl.a. fordi svalerne flyver så lavt.

Nu og da går han helt amok, fx i eksamenstiden.

Han håndterede grejet, herunder vaffeljernet, som om han var uddannet kok.

4. Sæt altid komma efter en ledsætning (bisætning):

Når svalerne flyver lavt, bliver det regnvejr.

Skønt man siger det bliver regnvejr, vil jeg nu løbe an på at det holder tørvejr.

Jeg lagde mærke til at svalerne fløj lavt, og at det allerede småregnede.

De beboere som har betalt for meget, får pengene tilbage til den første.

5. Sæt kun komma foran en ledsætning hvis du (næsten) lige så godt kunne have sat sætningen i parentes:

Forleden spurgte min makker, der ellers ikke interesserer sig for fugle, om jeg ikke syntes svalerne fløj lavt. (= Forleden spurgte min makker (han interesserer sig ellers ikke for fugle) om jeg ikke syntes svalerne fløj lavt).

Jeg kender tilfældigvis hendes første mand, som bor et sted i provinsen.

Han optrådte roligt, om end han ikke var helt upåvirket af situationens alvor.

Vi skal, uanset om det regner eller ej, være klar til afgang kl. 4.

6. Sæt komma omkring appositioner (parentetiske tilføjelser):

Den største danske å, Gudenåen, løber gennem Silkeborg.

(Men: Den store danske å Gudenåen løber gennem Silkeborg).

Et par mindre bygninger, laboratoriet og kontoret, nedbrændte.

7. Sæt komma (eller et andet tegn) foran men:

Vi ser ikke fjernsyn, men læser avis.

Hotellet var billigt, men elendigt.

Det er et emne som mange kender til, men kun få vil tale om.

De nye kommaregler i en forenklet version. De 7 regler er ordnet efter vigtighed. Den fuldt udbyggede version af reglerne står på side 153-172 i Sprognævnets kommadebatbog, *Komma – hvornår og hvorfor?* (1993).

NYE ORD

Nye ord

– hvorfor og hvordan?

Bogen *Nye ord – hvorfor og hvordan?* udkom i foråret 1995. Den er skrevet af Pia Jarvad, der i 1984 (under navnet Pia Riber Petersen) udsendte bogen *Nye ord i dansk 1955-75*. Den nye nyordsbog er ligesom bogen fra 1984 skrevet på grundlag af Dansk Sprognævns store samling af citater med nye ord og ordændelser mv.

I modsætning til *Nye ord i dansk 1955-75* er den nye nyordsbog ikke en alfabetisk ordnet ordbog, men en emneordnet beskrivelse af forskellige former for nye ord. *Nye ord – hvorfor og hvordan?* indeholder dog et 45 sideres register over de ca. 3000 ord der er omtalt i bogen, og kan på den måde også fungere som en art ordbog over de behandlede ord. Forfatteren oplyser i øvrigt i bogens forord at hun i løbet af et par år regner med at kunne udsende en samlet ordbog over nye ord fra 1955 og til i dag: *Nye ord 1955-1995*.

Nye ord – hvorfor og hvordan? indeholder kapitler om hvorfor vi overhovedet får nye ord i dansk, og hvordan og hvorfra vi får dem. Bogen behandler bl.a. de forskellige typer af lån og påvirkning vi har fået og stadig får fra engelsk og andre sprog. Og den giver oversigter over de forskellige måder – sammensætning, afledning og afkorting – vi kan danne ord på i dansk, og

over de forskellige byggeklodser vi bruger når vi laver ord. I forbindelse med behandlingen af de engelske lån i dansk fremlægger forfatteren resultaterne af en undersøgelse hun har foretaget af danskeres holdning til brugen af engelsk i dansk og i Danmark.

Bogens sidste kapitel har overskriften »Bæredygtige ord«. Her skriver Pia Jarvad om hvad årsagerne kan være til at nogle nye ord bliver gamle i sproget, mens andre forsvinder ud af sproget igen efter ganske kort tid. Sidst i kapitlet behandler hun kort problemet om det danske sprogs muligheder for at overleve i en verden der er stadig mere domineret af engelsk. Vi har fået lov til at bringe kapitlet i en let bearbejdet udgave her i bladet (s. 11-13).

Pia Jarvad: *Nye ord – hvorfor og hvordan?* Gyldendal, 1995. 346 s. 250 kr. – Nyordsbogen fra 1984 kan også fås endnu (Pia Riber Petersen: *Nye ord i dansk 1955-75*. Under medvirken af Jørgen Erikssen. Dansk Sprognævns skrifter 11. Gyldendal, 1984. 678 s. 547 kr.).

HGJ

Bæredygtige ord

Af Pia Jarvad

Nye ord bliver gamle, nogle forsvinder, andre lever gennem århundreder. Men der kan ikke gives entydigt svar på hvilke ord der lever længe, og hvilke der forsvinder efter en kort periode.

Til glemmebogen?

Af 1994-ord der næppe vil overleve ret lang tid, er *Berlinmur* 'skillevæg i kiosk med det formål at adskille varelagre således at der er forsvarligt aflukket til de varer som ikke må sælges på bestemte tider'. Ordet er afledt af en lukkelov som trådte i kraft 1. oktober 1994, men allerede inden dens ikrafttræden var der enighed om at den skulle laves om. Hvis den efterfølgende lukkelov ikke har regler om opdeling af varelagre, så forsvinder ordet igen. Og hvis opdelingen fastholdes og bliver en helt almindelig ting i lighed med opdelingen af et apotek i nattimerne, er der ingen grund til at omtale den, og ordet forsvinder også.

Ordet *skrotpræmie*, også opstået i 1994, som er en 'statslig godtgørelse i forbindelse med skrotning af gamle biler', er affødt af en lov med begrænset tid, og hvis ordningen bliver ophævet, går ordet i glemmebogen.

Ordet *carvery* fra 1988 betegner en buffet med kødretter som kalkun, oksesteg, skinke, ribbenssteg. Det har også mulighed for hurtigt at forsvinde igen – når nye retter vinder indpas, men kan lige så godt eksistere længe hvis retten fortsat falder i danskerens smag.

Til historiebogen?

Ord og udtryk som *kurveknæk*, *knække ledighedskurven*, *knække arbejdsløshedskurven* er fra 1994, og de bruges om bestræbelserne på at nedbringe ledigheden. De er ord som måske ikke forsvinder, men som om 20 år vil være ord der karakteriserer 1990'erne, historiske ord som vil afspejle hvad der skete i samfundet dengang, helt på samme måde som vi i dag opfatter visse ord fra 1970 som fx *alternativsamfund*, *grøn revolution*, *nøgenbader*, *ølejr*.

Til ordbogen?

Et begreb som *edutainment* 'undervisning og underholdning, undervisning via eller gennem underholdning' har måske en chance for en fremtid, fordi underholdning er en hovedfaktor i dagens samfund, jf. også det lidt ældre ord *infotainment*, som betegner information som samtidig er underholdning (*entertainment*). Også ordet *livsarbejdstid* kan spås en længere levetid. Ordet er vistnok dannet af statsminister Poul Nyrup Rasmussen i forbindelse med at man ikke længere skal drøfte arbejdstid i forhold til dagen eller ugen, men derimod drøfte længden af den enkeltes arbejdstid i løbet af hele livet. Det begreb kan blive en fast bestanddel af diskussionen arbejdstid, arbejdsløshed, arbejdsliv, og kan derfor opnå blivende status.

Virkeligheden bestemmer

Først og fremmest er det virkeligheden der afgør et ords skæbne, ikke ordets oprindelse, stavemåde, udtale eller struktur. Men virkeligheden er både det konkrete som at noget nyt opfindes og

skal have navn, og det mere ukonkrete at ord signalerer holdninger, at ord skabes for sjov, at ord opstår for at specialisere eller generalisere eller for at vise gruppetilhørsforhold. Derfor er nye ord en skøn blanding af effektiv markedsføring, den enkeltes kreativitet, og gruppers holdninger, og derfor er nye ord både *pæredansk* og *edutainment*. Sprogfolk kan ikke på forhånd give en beskrivelse af et bæredygtigt ord, derimod skal ord accepteres og bruges af mange forskellige mennesker gennem længere tid for at det bliver bæredygtigt, og det er således summen af de enkelte danskeres afgørelse der bestemmer over ordenes liv ved at bruge dem eller lade være.

Genbrug og kløfter

Kodeordet i nyordsdannelsen er genbrug. Det er slående hvor meget danskerne udnytter det danske sprog med dets muligheder for at skabe nye ord. Det gælder ved selve skabelsesprocessen hvor de velkendte oldgamle mønstre til at danne nye ord ved afledning og ved sammensætning benyttes både med gammelt ordmateriale som fx *børneråd*, *danekræ*, *hjemmehosser* (pædagog som arbejder hjemme hos en familie) og med nyt ordmateriale som fx *Hansen-gate*, *stand-up-komiker*, *spisetek* (om grillbar). Vi benytter andre sprog som ordmateriale på en ganske respektløs måde ved at gøre det dansk i stavning, udtale og bøjning og som udgangspunkt til at lave andre nye ord. Og vi benytter engelsk til at lave ord som slet ikke findes i engelsk, ord som *bigshopper*, *put and take-fiskeri*, *slowfood*.

Behovet for nye ord er ikke noget der i særlig grad kendetegner vores tid – behovet for nye ord og for at danne nye ord er karakteristisk for ethvert sprog-samfund til enhver tid. I vores tid sker forandringerne dog utroligt hurtigt inden for visse områder som fx teknologien med en række nye ord til følge, ord som *cyberspace*, *virtual reality*, *fraktal*, *kaosteori*, *rugemoder*. De nye ord kan inden for sådanne områder således blive ord som skaber kløfter mellem de mennesker som er fortrolige med emnet og de tilhørende nye ord, og de mennesker som ikke er det. Nye ord afspejler også de kulturelle og sociale forandringer som også i dag sker med stor hastighed. Det at verden er blevet en landsby, sætter sine spor i ordforråd og virkelighed, og også det skaber kløfter mennesker imellem, ligesom de hurtigt skiftende generationer og grupperinger inden for generationerne, som fx *hippier*, *yuppier*, *punkere*, *hiphopper*, *BZ'ere*, *de autonome*, der hver har deres særsprog.

Nært og fjernt

Der er nok langt mellem de enkelte nye ord i en almindelig roman eller fagtekst, men til gengæld er de hyppige i det sproglige nærmiljø som kan være reklamer, butiksskilte, nyhedsreportager i aviser, radio og tv. De er centrale for forståelsen, de er indholdstunge, og de er vigtige brikker for at signalere holdninger og gruppetilhørsforhold. De præger således en tekst langt mere end et velkendt, men upåfaldende ord.

Mange af de nye ord er fra engelsk, men relativt set er de såkaldt eksotiske sprog en stadig større faktor i nyords-

dannelsen. Det er nyt at vi låner ord fra så fjerne sprog som malaysisk, hindi, urdu og fra afrikanske og indianske sprog, fx *samosa* (trekantet brød med grønsags- eller kødfyld, fra hindi), *okra* (aflang grønsag, også kaldt *ladyfinger*, oprindeligt fra et vestafrikansk sprog), *squash* (græskartype, også kaldt *courgette* (fransk) og *zucchini* (italiensk)).

Dansker – på dansk og engelsk

Selvom vi er respektløse i vores behandling af de ord vi tager fra andre sprog, så har vi dog en ganske respektfuld måde at behandle især engelsk på, nemlig som et sprog med høj prestige, og som et sprog der faktisk er bedre end vores, i hvert fald inden for visse områder. For mange er det i dag som om Danmark er for lille et balletområde til at have et sprog – med en let omskrivning af Kristen Poulsgaards ord.

Vi bruger stadig dansk i dag i alle væsentlige livssammenhænge. Vi har ingen lov der siger at dansk er sproget i Danmark, men det er det, og indtil nu har vi heller ikke haft behov for at fastslå dét.

Det nyfødte barn bliver navngivet efter døbt efter danske ritualer og på dansk sprog, selvom barnet kommer til at hedde Brian eller Judy. Brian og Judy holder fødselsdag med sangen »Happy birthday to you«, men bliver gift – og skilt – efter en dansksproget formular. Når de holder sølvbryllup, er »Congratulation« på repertoire sammen med »I østen stiger solen op«. Men hvis Brian bliver læge, skriver han sine lægevidenskabelige artikler og bøger på engelsk, og hvis Judy bliver tekstforfatter i et

reklamebureau, skriver hun reklame-tekster på engelsk om ærkedanske produkter for danskere. De kan også blive ansat i et internationalt firma som benytter engelsk som koncernsprog. Og selvom de måske stemmer på forskellige politikere, så stemmer de på politikere der bruger engelsk som deres første sprog i forhandlingerne med andre i EU.

Vi bestemmer selv

Vil det danske sprog så overleve? Ja, det vil overleve hvis det bliver brugt, og det kommer an på brugeren, nemlig dig og mig. De nye ord er et bevis på at sproget bliver brugt, og at det formes til at dække de behov vi har for at udtrykke os. Vores respektløshed i behandlingen af ord som vi tager til os fra fremmede sprog, er også et godt tegn for det danske sprogs fremtid. Men bliver engelsk sproget i magtelisten, i udøvelsen af ens arbejde og i samfundslivets vigtige områder, så er der en risiko for at dansk kan komme til kort, og at det bliver et andenrangssprog. Så mister vi vores rødder og fælles baggrund som er i kultur, livsvaner, danskernes fælles holdninger til de stærke og de svage i samfundet, og som er i litteratur, musik og historie. Vi kan blive som den ellers så udskældte bekvemmelighedsflygtning der ser en chance for at overleve i rimelige livsvilkår ved at drage til Danmark, og som mister det der var godt i den gamle kultur, og som aldrig accepteres i den ny kultur.

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

PS om grammatiske betegnelser og forkortelser

I sidste nummer af *Nyt fra Sprognævnet* bragte vi en oversigt over grammatiske betegnelser som Dansk Sprognævn anbefaler til brug i lærebøger, ordbøger og andre håndbøger, og som Sprognævnet selv vil bruge i sine publikationer. Foruden selve de grammatiske betegnelser indeholdt oversigten en del forkortelser som nævnet ligeledes anbefaler til brug i ordbøger og andre steder hvor der er behov for at spare plads. Det drejer sig fx om *imp.* for *imperativ*, *pron.* for *pronomen*, *sb.* for *substantiv*.

De anbefalede grammatiske betegnelser er blevet godt modtaget. Flere ordbogs- og håndbogsredaktioner har allerede meddelt at de vil følge anbefalingerne. Også de forkortelser som Sprognævnet har anbefalet, er der gennemgående tilslutning til. Nogle ordbogsredaktører har dog været betænkelige ved at nævnet i nogle tilfælde har valgt så korte forkortelser at de kan være vanskelige umiddelbart at gennemskue for brugeren af ordbogen. Det kunne fx gælde forkortelsen *n.* (og ikke fx *neut.*) for *neutrum* og forkortelsen *pl.* (og ikke *plur.*) for *pluralis*. Sprognævnets arbejdsudvalg har diskuteret problemet, og har besluttet fortsat at anbefale (og bruge) de forkortelser der står i listen i sidste nummer af *Nyt fra Sprognævnet*. Men vi er klar over at de meget korte forkortelser i nogle tilfælde kan stille sig i vejen for læsernes umiddelbare

forståelse af dem, og at det kan tale for at man i visse tilfælde vælger længere og mere gennemskuelige forkortelser som fx *sing.*, *plur.*, *mask.* og *fem.* for *singularis*, *pluralis*, *maskulinum* og *femininum* i stedet for de anbefalede *sg.*, *pl.*, *m.* og *f.*

Det afgørende for Sprognævnet er at fremme standardiseringen af de egentlige – uforkortede – grammatiske betegnelser. Hvis vi så samtidig kan opnå en vis ensartning af forkortelserne for dem, er det en sidegevinst vi meget gerne tager med. Men hovedsagen er altså selve de uforkortede betegnelser.

Hvad forkortelserne angår, er der yderligere grund til at understrege at Sprognævnets anbefalinger jo kun gælder når man faktisk forkorter de grammatiske betegnelser. Det står naturligvis de enkelte forfattere og redaktioner frit for at lade være med at forkorte overheadet – eller at nøjes med at forkorte de betegnelser der bruges særlig hyppigt i den pågældende bog, og lade være med at forkorte de betegnelser der ikke bruges ret meget.

HGJ

SPØRGSMÅL OG SVAR

Noget sund(t) ris

Spørgsmål: Jeg vil gerne vide om det hedder *noget sundt ris* eller om det hedder *noget sund ris*. Jeg tror det første er tilfældet, men jeg vil gerne være helt sikker.

Svar: Der findes i dansk to grammatiske køn, nemlig fælleskøn og intetkøn. Substantiverne (navneordene) har normalt enten fælleskøn (*en stor have, skoven, den cykel*) eller intetkøn (*et stort hus, vinduet, det håndsving*). Man ser kønnet på substantivets endelser eller på foramen af de ord der hører til det.

Ord som ikke betegner genstande, men stof eller masse, dvs. noget der ikke kan tælles, findes også som både fælleskøns- og intetkønsord: *cementen, risen, malingen – vandet, flødeskummet, gruset*. De utællelige fælleskønsord har imidlertid den egenskab at de også optræder som intetkøn: *Hvor meget vejer det cement? Er det dig der har spildt det ris? Vi skal bruge noget maling*. Det hedder også normalt *meget cement, noget ris, alt det maling*, altså med *t*-endelser. I moderne dansk er det vel næsten umuligt at sige eller skrive *megen cement* eller *nogen ris*.

Det er ord som *noget, meget, det, dette, andet* der får intetkønsendelsen, fx *noget andet mad*. Adjektiver (tillægsord) derimod beholder tit deres fælleskønsform, uden endelse: *noget grå cement*,

noget rød maling, og derfor også *noget sund ris*. Det er det som de fleste ældre finder naturligt. Men yngre danskere bøjer også adjektivet: *noget gråt cement, noget rødt maling, noget sundt ris*. Det kan der ikke indvendes noget imod, men vil man være sikker på ikke at støde eller irritere nogen, bør man nok vælge den ældre form, altså *noget sund ris*.

EH

Ad pkt. 1

Spørgsmål: I fx referater bruger man ordet *ad* når man henviser til de forskellige punkter. Skal *ad* skrives med stort eller lille, fx *Ad pkt. 1* eller *ad pkt. 1*? Og er ordet en forkortelse eller hvad?

Svar: Ordet *ad* skrives med stort og lille efter samme regler som andre ord. Når det står først i en tekst, herunder som første ord i en overskrift, skal det altså normalt skrives med stort: *Ad pkt. 1 osv.*

Ad er ikke en forkortelse, men et oprindelig latinsk forholdsord der betyder 'vedrørende'. I øvrigt kan ordet som regel undværes, så man simpelthen kan nøjes med at skrive fx *Pkt. 1* (eller *Punkt 1* – eller blot *1*) som overskrift.

HGJ

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Fax
31 54 03 60

Giro
6 10 17 20

Abonnement mv.
35 32 89 83

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 50 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Udsigtede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1995/3 · september

Kære læser	1
Kære Ulf! Om tegnsætning efter indledende tiltale i breve	2
Nye kommaregler i 1996	8
Nye ord – hvorfor og hvordan? ..	10
Bæredygtige ord	11
PS om grammatiske betegnelser og forkortelser	14
Spørgsmål og svar	15

Næste nummer udkommer i december 1995.

Ansvarshavende redaktør:
Erik Hansen

Redaktionssekretær:
Henrik Galberg Jacobsen

ISSN 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København